

WAGNERIANA CATALANA N° 24 ANY 2006

TEMA 3. OBRES: 3.9. PARSIFAL

TÍTOL: **EL CAMÍ ESPIRITUAL DE R. WAGNER: EL GRIAL.**

AUTOR: *Maria-Mercè Guix Gros*

*Aquest article es basa en la conferència donada a l'Ateneu
Barcelonés el dia 9 de gener de 2006 amb el mateix títol.*

L'objectiu d'aquest escrit es presentar uns elements per bastir l'idea que l'arribada de Wagner a el Grial i la seva literatura no va ser fruit de la casualitat, sino un llarg viatge creador.

La tria d'un material o un altre, com a punt de sortida, alhora de fer una composició, un drama, etc, ens mostra sens dubte el gust estètic de qui escolleix, però en Wagner, a més, ens apropa a les seves inquietuds ètiques.

L'estructura de les llegendes de la demanda del Grial és idonea per no dir única alhora de transmetre la idea schopenhauriana de l'ètica per la compassió.

Per començar anem a presentar els uns notes sobre que és i que no és el Grial, i també uns comentaris sobre les diferents obres literàries medievals que en parlen.

El Grial. Buscat per tots.

Si anem a donar una volta per llibreries, biblioteques o fem una cerca a internet trobarem un bé de Déu de material que parla sobre el Grial, ara bé, que valgui la pena, que sigui correcte acadèmicament parlant, això ja són figures d'un altre païer.

Deixant a una banda el que són novel·les o pel·lícules, que són ficció i per tant no ens aporten més que l'entreteniment, queden encara un bon grapat de pseudo-assaigs dels que convé desconfiar.

D'entrada cal dir que hi ha editorials que editen fusions de diferents textos medievals, convenientment retocats i sense advertir al lector que el que té a les mans no és una obra original del s.XII, sino una refosa feta ara.

Sobre aquests textos "genuïnament falsificats" es basteixen tot tipus de teories, amb

conspiració o sense, amb elements esotèrics, new age, i tot el que calgui per vendre ràpid i bé.

Aquests materials, presuntament científics, tenen el costum de no portar bibliografia, argumentar de manera tautològica i considerar que les relacions causals no tenen perquè estar constrenyides per l'espai-temps.

Però donat que nosaltres som clàssics, sí creiem que la història, la filologia i la teologia tenen a dir en aquest camp. I més i millor que cap il.luminat¹ .

D'entrada comencem per el nom GRIAL. Aquest és el correcte en català i castella, sent Grail o Graal els idonis en llengües com l'anglès o l'alemany.

Qué vol dir?

Segons el diccionari de la RAE és: “ *vaso o plato místico de que se habla en los libros de caballeria*”

I d'on vé?

Del llatí *cratale*. En el s. XIV, *grial* es feia servir com a sinònim de “escudilla” en castellà, *grezal*, de vas o plat en provençal i en català *gresal* volia dir plat. Avui en dia encara es fa servir aquest mot per denominar als crisols dels laboratoris.

Es troba per primer cop la paraula *Sankgreall* com sinònim de Sant Grial a l'obra de Malory, “*La mort d'Arthur*” del s.XV, fen-se resó de les traduccions irlandeses i galeses, però s'estan referint al Grial com el vas a on es va transformar el vi en sang en el Últim Sopar.

No hi ha per tant, cap misteri ocult en el nom.

Doncs, els misteris deuen ser en on es troba o millor a on no es troba per la conspiració de qui sigui?

Anem a clarejar el camí.

De les versions, que es podriem catalogar com de poc fiables, hi ha varies opcions:

1. Els càtars: no és objectiu d'aquesta conferència, però algú es deixa matar per allò que no creu? El catarisme negava els sacraments, especialment l'Eucaristia.

2. Els celtes, sense negar l'influència literaria de la mitologia cèltica en les construccions narratives de l'Edad Mitja, el Grial, que apareix per primer cop en *Li comte de Grial* de Chretien de Troyes, a on és clarament cristià al estar relacionat amb la Eucaristia, és anterior a la primera llegenda celta que el tractarà el *Peredur*.

Pot sembla estrany, pero “la nit dels temps plena d'herois celtes” és una construcció

¹ En el annexe podeu consultar una selecció bibliogràfica seriosa.

romàntica.

I de fet moltes tesis que es presenten com veritables interpretacions de que és el Grial i a on es troba o es trobarà no són més que amplificacions de teories romàntiques i neoromàntiques que volen beure en un pasat "més gloriós" que el cristianisme, i que intententaven llegir la història en clau nacionalista i per tant era important ser el "primer en" o "l'únic en"

Per anar-se situant, el Grial com objecte de la demanda dels cavallers medievals apareix en el s.XII i dura uns 70 anys i és en el camp de la literatura a on es troba del cert.

Com i qué és?

En aquest 70 any de producció literaria el Grial es presentarà com un vas místic relacionat gairabé sempre amb l'Eucaristia, en algunes històries serà una metàfora de la Transubstanciació i sempre hi ha una vinculació amb l'Esperit Sant.

Tot i així, es poden agrupar aquestes llegendes segons si els elements que el caracteritzin siguin predominantment els cristians, els celtas o bé els de caira oriental.

A tot això, en les llegendes ens el poden descriure o no.

Si ho fan, en les cristianes, pot ser una copa, un calce (com ens diu Tennyson i Wagner), d'agata, ònix o maragda, o d'or (*Joseph d'Arimatea*), o bé ser la safata a on estava el corder pascual en l'Últim Sopar (*Estoire i la Quête del Saint Graal*).

En aquestes narracions, és el calce o copa que Jesús va fer servir el Dijous Sant i/ o la copa a on Josep d'Arimatea va recollir la sang de Crist en el Calvari.

Tots els evangelis descriuen el fets de Dijous i Divendres Sants, però cap parla de que es recullis sang de Crist.

Els Evangelis Apócrifs de la Passió, en especial el de Nicodemus, s'extenen més en la sepultura i explicant les viscicituds que Josep d'Arimate va haver de fer front per obtenir el cos de Crist, però tampoc mencionen el Grial.

La relació entre Josep d'Arimatea i el Grial no apareix fins a l'*Interpolació* de la primera *Continuació* (de l'escrit de Chrétien) en el s.XIII. En algun moment abans es devia establir aquesta connexió.

De les moltes classificacions que es poden fer amb les llegendes del Grial, una es la que les cataloga segons ens expliquin com el Grial ha arribat a on està o les que ens presenten els cavallers de la Taula Rodona que el troben o busquen per azar.

Les que narran el viatge del Grial cap a Europa, poden al seu torn, segons el lloc d'arribada

esser dividides entre les que acabaran a Glastonbourny o rodalies i les que passen per San Juan de la Peña o algún altre indret ibèric.

Les anglo-bretones extreuen el material de *Joseph d'Arimatea*, de Bron o *Histoire du Saint Graal* o *Estoire du Saint Graal* o *Grand-Saint-Graal*.

I es relacionarà el Grial amb Josep d'Arimatea i Merlin i la Taula Rodona.

Venen a dir que mentres Josep d'Arimatea rentava el cos de Crist i el preparava per a ser enterrat va recollir la seva sang en la copa que fer servir el Dijous Sant. Un cop resucitat Jesucrist, Josep d'Arimatea va ser acusat de fer desapareixa el cos de Jesús i empresonat sense aliments durant molts anys. Allà se li aparegué Jesus i el va instruir en els misteris de la Misa i li va confiar la custòdia de la copa, a on s'apareixia cada dia un colom que hi dipositava una hostia, que l'alimentava miraculosament durant els anys de cautiveri. Un cop acabat el presidi es va exilar amb la seva germana i el marit d'aquesta, Bron o Boron conegut com a "Ric Pescador".

Van construir la Primera Taula del Grial, que representa la del Últim Sopar. En aquesta taula el lloc de Jesús està representat per un peix i el lloc de Judas, el 13, és el "lloc perillós" que estarà buit fins que no arribi l'escollit.

Josep d'Arimatea hauria arribat a Gran Bretaña. Hi ha qui diu a Corbenic, hi ha qui diu Avaron, hi ha qui parla de Glastonbourny, on hauria fundat la primera esglèsia cristiana d'allà dedican-le a la Verge Maria. En aquesta esglèsia estaria el Grial.

Però en el catàleg de reliquies d'aquesta abadia, escrit per Johannes Glastoniensis de 1726 (*Chronica*), no surt cap vas o calce, troban-se això sí entre altres: part de la taula del Últim Sopar, fragments del pilar a on va ser fuetejat, el fuet, l'esponja amb que li van acostar vinagre, part del forat a on es va fijar al creu.....a banda dels sepulcres del rei Artur i la reina Ginebra "trobat" en el 1191.

Va ser en l'època victoriana en que es va crear la llegenda que vincula un Grial enterrat amb un manantial de'aigua salutífer, proper a les ruines d'aquesta abadia. No hi ha cap font medieval que ho pogui sostentar, malgrat això, ha tingut i té un gran resó.

Tornant als textos medievals, ens diuen que allà es va fundar la Segona Taula i l'ordre del cavallers del Grial per a custòdiar el, i que després de Bron el tercer custodi va ser Alain.

No sempre qui arriba amb el calce és Josep d'Arimatea, a cops és Bron i en d'altres histories és Alain.

I segons Ludovico de Cearea, el Grial no va anar a Gran Bretaña, sino que d'Alain hauria

passat a un rei de la dinastia dels Abgaros i el bisbe d'Antioquia l'hauria portat a Roma, el seu primer destí occidental. Hi ha qui diu que el va portar San Pere.

Sigui com sigui en l'any 300, creient el Sant Pare que la reliquia estava en perill la va confiar a Recader el Just, qui a peu i descalç, la va portar fins a Espanya, orientat per un colom, que es va col·locar a l'entrada d'una cova fonda, la de Yebra, que queda oculta per una cascada durant part de l'any.

Recader hi va fundar una comunitat d'ermitanys que custodiaven el Grial. Hi ha qui diu que aquest custodis eren templers.

La copa consta en l'inventari de bens del rei Martí l'Humà de 1410, a on es diu que en el 1399 estava a la cort, a l'Alfajeria de Zaragoza i va pasar a la Capella Reial. Alfons el Magnànim en 1424 la va traslladar a València, primer al palau reial i després a la Catedral, a on encara hi és, com a penyora per un emprèstit. Tant Ferran el Catòlic, com Carles I le volgueren desempenyorar però no van poguer.

És un calce tallat en àgata-cornalina que podria ser de l'època de Crist. La peça actual presenta unes nanses i un peu ornamentat posterior.

Hi ha més possibilitats:

Podria ser que San Indaleci, un deixeble de Recadero, el portés a Almeria.

O que el Sant Pare Sixto, el repartir els bens de l'esglèsia hauria pogut donar el calce a Sant Llorens, que el portaria a Osca, al monastir de San Juan de la Peña, que està semiocult per una roca, a on va estar 6 segles.

Resumint els camins ibèrics tots pasen per el Pirineu d'Osca: San Juan de la Peña i acaben a la catedral de Valencia.

Curiosament l'únic text sacre que menciona el Grial és el llibre de Gamaliel, escrit en català per Pere Pasqual, bisbe de Jaen, mort cap el 1300.

A la catedral de Génova es custodia el Catino Esmeralda. Es tracte d'un maragda irregular tallada amb un diamant.

En aquest cas hauria estat Nicodemus el que hauria recollit la sang de Crist amb el Catino, que havia esta comprat per la reina de Saba al temple d'Hercules de Tiro i l'hauria ofert a Salomó per a la construcció del temple de Jerusalem.

En la Pascua jueva s'omplia de sang de corder i s'aspargia en els dintells recordant els fets d'Egipte.

Va estar en mans dels Apóstols, de cristians fugitius dels romans, dels gregos de Bizancio, dels perses, dels otomans i finalment els genovesos comandats per Guillem Embriago el van obtenir en 1101 com a botí de la creuada organitzada per Sant Pare Pasqual II.

Hi ha qui diu que els genovesos el van obtenir com a premi per el seu auxili a les forces dels reis de Castella i d'Aragó a la conquesta d'Almeria en 1147, a on també es trobaria el Grial de Valencia.

Només aquests dos calces es coserven en catedrals. Hi havia un tercer, a prop de Paris, que es va destruir quan la Revolució Francesa.

Cal senyalar que en l'abundant iconografia religiosa sobre la Passió de Crist només apareixen imatges relacionades amb el Grial, com a vas a on es recull la sang de Jesús, sigui a la creu o en el enterrament, en les miniatures que il·lustren els manuscrits de les llegendes artúriques que en fan referència.

Els atributs cristians del Grial els podren trobar en els relats de Robert de Boron, "*L'Histoire du Graal*" i els anònims "*Perlesvaus Li Haut Livre du Graal*" i "*La Quête du Saint Graal*".

El mon celte donarà els atribut màgics del Grial en quan a les seves propietats nutritives: pot donar aliment de tot tipus i molt exquisits a aquells que el custodien.

En els relats continguts en el Mabinogi es troba un calder màgic amb un cap ensangrentat en el seu interior. És un recipient de renaixement, inspiració i abundància. El custodia Braân un rei amb una ferida de llança que mai es cura.

Aquestes arrels celtes es troben en "*Peredur the Son of Evrawe*".

Quan s'imbrui amb els elements cristians crearà una metàfora del Corpus Christi i les seves virtuds nutritives espirituals como pasa a la *Quête*.

I en *Lancelot* adquirirà el poder de discriminar: el Grial negarà donar aliment a Gawain per no haver estat humil davant el vas sagrat. Aquesta facultat de discernir està present en els talismans celtes i el poder de refusar als pecadors també apareix en els miracles de l'Eucaristia.

I per acabar de caracteritzar el Grial, els atributs orientals.

Ens parlan d'una pedra, una maragda, que formava part de la corona de Lucifer i que en la

seva caiguda, va ser portada a la Terra per els àngels, la "*lapis lapsus ex caelis*", que von Eschenbach contrau a "*lapsit exillas*".

Aquesta pedra pura podria fer referència a la pedra de transformació, la "*lapis philosophorum*" dels alquimistes, que buscaven la transmutació dels elements inferiors a estadis superiors de l'existència.

Per als hermetistes cristians, Crist era la verdadera Pedra Filosofal, la verdadera Pedra Angular. Les propietats del Grial i d'altres pedres celestes d'altres tradicions són les mateixes: guareix malalties, va ser portada per els àngels, només els escollits podien apropar-s'hi, és objecte de peregrinació, conserva la juventud, i preserva de la mort.

Aqueste "pedra del ejèrcits celestials" es troba en el *Parzival* de von Eschenbach, a on es relaciona amb el mite de l'au Fènix, símbol solar i cíclic, connectat amb el simbolisme del Centre del Mon, la montanya Qâf, situada sobre una roca maragda, que és a la vegada extrem i centre del mon, és el límit entre el que és visible i el que és invisible, intermediari entre el que és terrestre i el que és angelic.

Les llegendes del Grial. Els seus buscadors

Les narracions sobre el Grial es poden agrupar de moltes maneres: per la llengua en que estan escrites, cronològicament, segons l'estil, segons si els cavallers son mundans o místics. segons la natura del Grial, segons fossin un reclam per les creuades o una manera de divulgar la Transsubstanciació....I també es poden agrupar seguin a Loomis en dos categories segons expliquin com els cavallers del rei Artur troben el Grial o bé si expliquen la història del vas.

Abans endinsar-nos en els laberints dels cavallers, us presentem una classificació múltiple de les llegendes artúriques del Grial.

En negreta es marquen les llegendes que estem segurs que coneixia Wagner.

Amb * estan assenyalades aquelles que no se sab si les coneixia o no, però que pels atributs del Grial presenten coincidències amb l'obra wagneriana. Podia ser que en conegés fragments o bé que li arribessin per refoses romàntiques, com l'obra de Tennyson.

Sobre les altres només dir que no sabem si les coneixia o no.

A. Relats en que els cavallers del rei Artur troben el Grial:

1. **Perceval ou le Conte du Graal**
2. **Les Continuacions** (fb)
3. **Parzival** (im)
4. **Peredur the Son of Evrawe** (fb)
5. *Didot Perceval o Le Roman de l'Histoire du Graal o Petit Saint Graal* (c)
6. *Perlesvaus, Li Haut Livre du Graal o Perceval le Gallois* (fb)
7. *Lancelot* (c)
8. *Quête du Saint Graal* * (c)

B. Relats que expliquen la història del Grial:

1. *Joseph d' Arimathie* *
2. *Histoire du Saint Graal o Estoire du Saint Graal o Grand -Saint-Graal* * (c)

També es poden diferenciar dos grups segons seguixin a Chrétien (les *Continuacions*, *Perceval*, la *Quête*) o bé s'inspirin, per les nocions del Grial i els seus custodis, en fonts diferents(Boron, la *Vulgata*).

Segons el tipus de Demanda, es pot parlar, seguin a Markale, de tres famílies:

--la franco-bretona (fb) amb una búsqueda mística on la Gracia sols es dona als escollits, seguint les tesis de Sant Agustí, i on la demanda es dona, a vegades, barrejada amb les venjances de sang;

--la cisterciense (c) en que el Grial es presentat com la Gracia de Déu que es dona a qui la busca i vol rebre-la com deia Sant Bernard de Claraval, i on els elements cortesans i de la Minne no son relevants;

--l' indo-mediterrànea (im) en que el missatge del Grial prové de la nit dels temps i el buscador, Parzival, és un cavaller compasiu, cridat per la Gracia bernardina, que junta l' amor cortés i el camí místic.

Seguirem aquesta classificació que ens dona més llum sobre l'obra de Wagner.

Wagner pels valors i forma d'actuar del protagonista segueix el relat de la família indo-mediterranea, però sobre el significat del Grial va agafar elements de la cisterciense i de la franco-bretona.

Primera narració del Grial. “*Perceval ou le conte du Graal*” de Chrétien de Troyes.

Va ser escrita en francès antic entre el 1178 i el 1181 per ordre del seu protector Felip de Flandes, creuat i fill de cavaller creuat, net per banda materna del rei de Jerusalem. Va intentar ajudar al seu cosí Balduí IV, rei de Jerusalem, paralític i leprós a recomposar el regne que Godofred de Bouillon havia fundat un segle endarrera. Però va fracasar. I denant a Chrétien una història que motivés als cavallers a deixar els plaers de les corts i emprendre el camí de Jerusalem.

Aquests cortesans eren gent lletrada en les seves llengües, però no dominaven el llatí, que queda aleshores en el domini dels clergues. Per això volen històries explicades en les llengües vulgars, que els hi oferien els juglars i trovadors, però també volien les traduccions dels clàssics greco-llatins. I Chrétien, justament, es va iniciar com a traductor de les obres d'Ovidi, el que li donarà el coneixement dels elements fantàstics i la psicologia de l'amor que aplicarà després a les seves obres.

A més, Chrétien tenia com a fonts literàries la “*Historia Regum Britanniae*” del monjo bretó, mestre d'Oxford, Geoffroy de Monmouth, de 1135, a on es troba l'inici del tema artúric en la literatura europea. No hi apareix el Grial, però sí: llegendes celtes, les meravelles, l'ideal

cavalleresc, i una genealogia molt encumbrada per la casa reinant anglesa, els Plantagenet, ja que els fa descendents d'Artur rei mític, descendent al seu torn de Bruto, net d'Eneas de Troia. Així podien emular als descendents de l'històric emperador Carlemany.

La primera traducció al francès d'aquesta obra és de 1155, deguda a Wace. Hi apareix la Taula Rodona.

També influirà en la seva obra el món refinat i cortés de les corts de la Chapagne i Flandes a on viu i treballa.

Aquest poema inconclús de 9234 versos octosil·làbics en rima consonàntica, té com a protagonista a Perceval que visita el castell de Grial, aquí la copa de l'Últim Sopar, quedant meravellat pel calce i la llança, però no pregunta res.

I qué escriu Chrétien?

Quan llegim aquests relats en sorpren una sèria de cosses: la reiteració de les aventures, la manca de lògica de moltes accions, la desproporció entre algú error comés i la pena que s'en deriva....i moltes cosses més.

Anem a intentar posar en el seu contexte tot això que ens atabalar de la literatura medieval. Seguirem a Victoria Cirlot:

1. Reiteració de gestes: El cavaller dins de la moral cristiana i les normes de cavalleria no pot aconseguir el triomf amb una sola gesta, ja que podria ser superat per un altre cavaller, cal que superi un seguit continuu de fets, proves, treballs i tribulacions, d'*aventures*.

2. *Merveille* i *aventure*: En la literatura cavalleresca, el protagonista comença per observar un fet prodigiós, una *merveille*, un fet sobrenatural i acaba amb una *aventure*, un adveniment, a on el cavaller passa a ser el subjecte de l'episodi, el que li permet la transformació interior.

En Wagner podem reconèixer aquesta estructura: en el Preludi de *Lohengrin* ens explica com els àngels van deixar en custòdia a Titur el Grial, una *merveille*, quan s'aixeca el teló pasarem a estar dins l'*aventure* d'Elsa i Lohengrin.

L'*aventure*, del llatí *adventus* / *eventus*, fa referència a l'azar i al destí, a la fortuna i al perill. El cavaller surt lliurement a l'aventura, està obert a tot el que pogui passar, s'uneix així *aventure* i *queste*.

3. *Queste*, *questionner*, preguntar: Perceval fracasa en la seva primera visita al castell del Grial per no preguntar, *questionner* i es dedicarà a la búsqueda, *quête* o *queste*. L'etimologia llatina d'aquestes dos paraules és la mateixa, *quaerere*. La búsqueda és una forma de preguntar i preguntar és una manera de reestablir el diàleg, de construir un pont entre dos mons: el corporal i l'espiritual, el terrenal i el celestial, ja que no poden quedar separats.

En aquest sentit la búsqueda segueix el camí que va de l'apariencia al ser.

De nou, un element que trobarem en Wagner. Pensem en Brünnhilde, en el 2on acte de *La Walkiria*, quan es troba amb Siegmund i pel que li explica ell, enten que hi ha coses més importants que la tasca que ha fet fins aleshores.

Chrétien parlant de Perceval, ens parla del pas de la joventud arrogant i ignorant, caracteritzada per l'arc i les fletxes del protagonista quan es jove, a la maduresa savia i compassiva que s'ens mostra amb el cavaller armat amb llança i espasa.

Aquest pas el trobem clarament en el *Parsifal* de Wagner i també en *La Tetralogia*, a on Siegfried, mort madur havent viscut arrogant i ignorant.

4. Errar, el laberint: Del llatí *error* en francès antic deriven: *errer*, que fa referència al vagabundeig físic o moral; *erroier*, que significa extraviar-se, errar; *erre*, que significa camí; *errement* seria aventura, ordre, disposició, procés legal; i *error*, desig ardent, confusió, dificultat, patiment.

El laberint, el perdre en camins i frondes com a metàfora del laberint moral pot tenir dos orígens. Pot venir de Boeci i a la seva idea del món com a presó, que és d'arrel gnòstica o bé pot ser d'origen platònic essent el món una meravella que incita a l'errància.

Anem a veure molt ràpidament la resta de narracions en que apareix la búsqueda del Grial.

En la **família franco-bretona**, hi trobem narracions en que:

1. Hi ha elements celtes: com un cap tallat dins d'un calder màgic, iniciació sangnant del protagonista, búsqueda d'objectes com a pas previ a la demanda.

2. Hi ha elements de cavalleria: l'ingenu es format en l'art de les armes per cavallers i en el camí espiritual per ermitans.

3. Hi ha elements de l'amor cortès.

Agrupada:

a) El "*Peredur*", d'origen galès, de principis del s.XIII. Aquí la venjança de sang és molt important.

b) El "*Perlesvaus, Li Haut Livre du Graal*" o "*Perceval le Gallois*", escrit cap el 1215 en prosa, una novetat. La venjança és també molt important i és un relat molt violent.

c) Les quatre Continuacions del relat de Chrétien, que en època de Wagner es pensaven que eren un tot.

La "*Primère Continuation de Perceval ou Continuation Gauvain*" de pseudo Wachier de Denain, de finals del s.XII la versió curta i la llarga de principis del XIII. Segueix més les

aventures de Gawain que les de Perceval.

La "*Deuxième Continuation ou Continuation de Perceval*" de 1205-1210. es centra en Perceval i el Grial.

La "*Troisième Continuation*" de Manessier va ser escrita entre 1225 i 1230. Comença un cop Perceval ha fet la pregunta. En aquest relat Perceval succeirà al rei Pescador com a rei del Grial.

La "*Continuation Le conte du Graal*" de Gerbert de Montreuil escrita entre 1226 i 1230 enmarca el Grial dins la religió.

Aquestes dos últimes van ser escrites ignoran-se mutuament.

En la **família cisterciense** hi troben relats que presenten:

1. Elements simbòlics clarament cristians: el cavaller-soldat-monjo deixa pas a un buscador que trobarà el Grial per la via ascètica. Les seves armes seràn l'oració i l'Esperit Sant.
2. Els elements de l'amor cortés i les gestes d'armes desapareixen.
3. El Grial exigeix l'adhesió de l'ànima a l'Esperit. Mitjançant l'ascetisme la terna: cos-ànima-esperit s'ha de soldar, com en d'altres relats cal soldar una espasa.
4. Són un vehicle per il·lustrar la Transubstanciació proclamada com a dogma en el Concili de Letran en 1215, però que estava present des de el s.IX. El Grial cristià neix de la necessitat mística d'experimentar aquest dogma.

Hi trobem:

a) "*Le Roman de l'Histoire du Graal*" o "*Petit Saint Graal*" de Robert Boron, escrit cap el 1200. Aquí el títol parla de Histoire no de Conte i encara que inicialment es va escriure en vers, posteriorment va ser reelaborada en prosa: es volia donar serietat a la narració. Es relaten fets fantàstics, però volen ser presentats com creïbles. Aquí es presenta la genealogia del Grial relacionan-ho amb Josep d'Arimatea, el que havia aparagut per primer cop en l'*Interpolació* a la "*Primère Continuation*".

Les fonts d'aquest autor són els evangelis apòcrifs, Chrétien i Wace per el personatge de Merlin que relata als cavaller del rei Artur la història del Grial que el mateix Boron havia escrit en la seva obra "*Joseph d'Arimatea*". Només hi haurà tres custodis del Grial, en referència a la Trinitat, Josep d'Arimatea, el seu cunyat Bron i el net d'aquest últim: Alain, pare de Perceval. El Grial simbolitza tres plans interconnectats: Crist mort, el calze del Sant Sopar i la copa que conté la Sang Reial. La taula a on està serà el Sepulcre Sant, els Apòstols o l'Altar.

S'entrecreuen tres nivells simbòlics: la Crucifixió, l'Últim Sopar i l'Eucaristia.

b) La *“Quête du Saint Graal”* o *“Y seint Graal”* i l’ *“Histoire du Saint Graal”* que es troben dins el *Cicle Lancelot.-Graal* o *Cicle de la Vulgata*. Van ser escrites entre 1215 i 1235 les versions en vers i les en prosa cap el 1220.

La *“Quête du Saint Graal”* presenta la busqueda per tots els cavallers de la Taula Rodona i els seus errors ens mostraran les seves debilitats. Només tres cavallers veuran el Grial: Bohor, Perceval i Galahad. El primer vol veure el Grial, però el seu camí és penós i està en continua lluita per evitar la tentació; Perceval no cau en la tentació per intercessió de la gràcia divina i Galahad és el cavaller verdaderament pur i predestinat, que supera al seu pare Lancelot. Aquí el Grial és una visió beatífica, que concedeix la gràcia divina a qui s’ho mereix. El buscador no fa cap pregunta perquè no hi ha cap pont a restablir, la *queste* s’allunya progresivament del món terrenal per apropar-se al de més enllà. Els enemics del buscador són els enemics de l’ànima.

En aquest relat la cavalleria artúrica cau de genolls front l’austeritat del cristianisme.

La *“Histoire du Saint Graal”* o *“Estoire du Saint Graal”* o *“Grand -Saint-Graal”* és un prefaci i justificació de les llegendes artúriques. L’obra es presenta com una visió, que hauria estat dictada a l’autor per Déu.

Segueix en part el *Joseph* de Boron. El castell del Grial s’hauria fundat a Corbenic.

Té elements celtes.

La **família indo-mediterranea** presenta el *Parzival* de Wolfram von Eschenbach, obra de 25000 versos, escrita entre 1200 i 1210.

L’autor diu que Chrétien s’equivocava en el que és Grial, ja que ell coneix per Kyot de Catalunya la verdadera història, que li arriba gràcies al savi jueu Flegetanis que l’ha llegit en un manuscrit àrab trovat Toledo.

Kyot és molt probablement una invenció literària de von Eschenbach, però aquesta pirueta li permet unir el Grial amb les corrents místiques de les altres religions del llibre.

El *Parzival* de von Eschenbach presenta elements dramàtics nous:

1. L’assimilació dels cavallers del Grial amb els templaris (encara que el professor Barber diu que el mot emprat per von Eschenbach no és el que es feia servir per designar a aquesta ordre, la majoria d’ estudiosos de l’obra d’aquest autor creuen que sí que es referia als tenplers, com el propi Wagner va fer)
2. La natura com a manifestació del Creador.
3. El parentiu de la majoria de personatges: el llinatge de Lohengrin i del Preste Joan.

4. La natura, abans comentada, del Grial.

5. Un cert orientalisme, com es veu en la descripció de les propietats ocultes de les gemes, la magnificència del seguici del Grial o els elogis que dedica als coneixaments dels pagans.

El protagonista és compasiu. El més compasiu de tots els buscadors que surten en la literatura medieval. Quan retorna al castell i finalment fa la pregunta, aquesta és: *Amfortes, oncle meu, que us afligeix, que us pertorba?*

No pregunta per les meravelles o misteris del vas, pregunta al seu tio, Amfortes que li passa. Pregunta a l'altre, per l'altre.

La compasió serà adquirida per *Parzival* de forma gradual i intuitiva. Aquest és, i no cap dels altres, el protagonista de l'obra de Wagner.

En aquesta obra hi ha un paralelisme entre el'amor com a camí de perfecció dels trovadors i la Demanda. El protagonista concilia l'amor a la seva muller Condwiramus ("la que condueix a l'amor") amb la *queste*, ja que l'amor que li profesa és el que obra la compasió en ell. El camí cap el Grial és un camí terrenal.

El viatge artístic i camí espiritual de Wagner.

Wagner trobarà, doncs en la literatura de l'Edad Mitja, no sols inspiració i trames argumentals, sino també una estructura narrativa i uns valors que li permetran expressar les seves idees morals.

Aquesta literatura té uns trets disitintius que li permetran ser el contenidor idoni per transmeta l'idea schopenhauriana de l'ètica per la compasió. Són:

1. El pas del que és sensible a el que és intel·ligible, del que és visible al que és invisible.
2. La maduració del protagonista, que passa de l'ignorància arrogant a la saviesa humil, reflexant les edats de l'home, i per tant, sent un camí llarg i complicat. Un camí que va de la'apariencia al ser.
3. En aquest camí, el cavaller passarà, com hem dit, de contemplar una *merveille* a ser protagonista d'una *aventura*, que suposa azar i destí, fortuna i perill.
4. La transformació de l'ànima té lloc en la soletat del bosc.
5. L'intuïció precedeix al coneixament intel·lectual i per tant és superior.

L'element medieval es obvi en *Tannhäuser*, *Lohengrin*, *Tristan und Isolde* i *Parsifal*. Argumets, personatges i estructura hi són clars.

Però també es poden veure en *L'Holandés Errant*, *La Tetratologia* i *Els Mestres cantaires*. En aquestes obres, com en tota la producció wagneriana, hi trobarem ganes d'explicar-se els perills del materialisme, i com només amb la renúncia i l'abnegació es poden conquerir les fites més altes.

Wagner era una persona d'inquietuds intel·lectuals molt àmplies que coneixia abastament la història i la literatura universal, però també sentia una gran atracció per el camp de la metafísica. Ell, home curiós i erudit, buscava experiències espirituals i coneixements metafísics. Coneixia no solsament els místics cristians, com Eckhart gràcies a Schopenhauer, sino que també havia llegit al poeta persa sufí Hafiz, coneixia la Kabbala i el Talmud i era un gran admirador del budisme, creient en la reencarnació.

Segons ell, les idees espirituals que es troben en les religions són comunes i universals. Les corrents místiques de diferents creencies tenen en comú la cerca dels mateixos valors profunds.

Per això deia que l'Art, la música, pot transcendir les fronteres de les religions i donar un missatge espiritual universal.

I en les seves obres es pot trobar aquest missatge. En totes elles hi ha uns trets que sempre hi són presents: la renúncia (algú renúncia a quelcom, no difícil d'obtenir, sino que té a l'abast) i la redenció per l'amor que permet un desenllaç metafísic, donat que el verdader amor entre els protagonistes només es podrà realitzar fora del món físic.

En Wagner, la redenció és la meta de l'amor.

Wagner va ser un home, doncs, per qui l'espiritualitat, entesa com camí allunyat i oposat al materialisme, era molt important.

Segons Alan David Aberbach, Wagner oposava espiritualitat a la religió, entesa aquesta última com només un seguit de dogmes i rituals, ja que creia, per una banda, que les institucions religioses havien oblidat el verdader missatge cristià de l'amor, i només actuaven com a autoritats tradicionals, pervertint la veritat i lligant l'individu, i per altra, que el missatge de Déu no seria efectiu pels miracles, sino per l'esforç que fassi l'humanitat per arribar-hi.

L'existència de la fraternitat humana suposa no buscar a Déu amb rituals, sino amb la preparació interna de l'espiritualitat. La barrera a saltar és el "jo".

La societat té l'obligació, deia, de donar a coneixia els aspectes positius del cristianisme, es a dir: la fraternitat, la compasió i l'amor.

Aquest autor, Alan David Aberbach, en el seu llibre. *“Richard Wagner’s Spiritual Pilgrimage”* explica la recerca constant per part de Wagner de l’espiritualitat i com els arguments de les obres wagnerianes es poden pendre com a metàfores espirituals, veient-hi el conflicte entre ànima i voluntad, entre lliure albir i destí.

La resta de l’article segueix les tesis d’aquest escriptor, alhora de fer un cop d’ull somer a els drames wagnerians tot i remarcant els aspectes espirituals:

L’Holandés Errant: El mar simbolitza les tormentes que pateix l’ànima en la vida terrenal.

L’Holandés és l’intel·lecte conscient de l’ànima. Només la Gràcia de Déu pot acabar amb la seva vida terrenal. L’Holandés no busca l’amor, sino la Gràcia que inclou amor i compasió.

És una reflexió al·legòrica de la vida.

Tannhäuser: En tota l’obra hi ha la lluita entre l’ànima divina i l’animal (voluntad), que es manifesta clarament en el 2on. acte, en l’escena del torneig. Des de l’inici fins al final, el drama ens fa pensar que cal anar en conte amb la pròpia natura.

Tannhäuser, en el Venusberg, se sent humà i anyora la creació. I ha de pendre decisions, ja que té lliure albir.

Lohengrin: És la continuació, en termes espiritual, no argumentals del *Tannhäuser*. Aquí l’amor es dona entre Déu i la creació humana.

“Voluntad” no sols s’associa, aquí, amb el plaer, com en *Tannhäuser*, sino també amb el poder i posesió.

El Grial és el símbol d’un món millor superior al món sensible, medium diví entre el món espiritual i físic, metàfora de l’espiritualitat de l’amor diví i no necessàriament ha de ser interpretat en termes cristians de la literatura medieval.

En *Tannhäuser* veiem el conflicte individual de qui intenta vença la natura animal de la seva voluntad. En *Lohengrin* hi ha la lluita espiritual per el control, es planteixa si l’ànima tindrà prou força per guanyar.

La força de la fe d’Elsa ha d’escollir entre Lohengrin i Ortrud. De fet, ha d’apartar-se del costat fosc de tota psiché. Com era la serp respecta a Eva; ho són Venus i i Ortrud respecte Elizabeth i Elsa.

Elsa ens presenta un conflicte mental: dubte i Tannhäuser moral: l’ànima. Tot dos poden ser receptacles de la llum divina.

En els Diaris de Cósima trobem que:

“El Grial és la llibertat. Renuncia, repudi de la voluntad. El rei del Grial és sublim i lliure perquè actua no per si mateix, sino pels altres, no desitja res per ell.”²

² CWD 1 Març 1870, 1:194-195

Ni Lohengrin ni Parsifal s'han veure com imatges de Déu, sino com enviats seus.
Els cavallers del Grial no són ni ser físics, ni espirituals, sino les dues cosses alhora.

I ara, un moment per parlar de *Jesus von Nazareth* un esboç per un drama que mai va compondre, però que ens permet veure molt bé les idees que sobre religió i espiritualitat tenia Wagner.

Segon ell, Jesus va transcendir la llei mosaica i el seu missatge és per tota l'humanitat, que busca constanment la veritat, els valors i el coneixement que transcendeix el temps i l'espai. És un símbol universal per a una societat universal que transcendeix religió i nacionalitat. Només hi ha un esperit universal superior i cada consciència humana és una part d'aquest tot. I donat que l'ànima és esperit no és pot distingir color, raça, religió, nació, poble o gènere. Per superar aquestes estretes barreres la persona ha d'establir una relació espiritual verdadera amb l'ànima superior.

La clau per entendre l'espiritualitat de Wagner i el seu misticisme és troba en la seva proposició: cal estimar a Déu com ell ens estima. El millor camí per mostrar el nostre amor a Déu és estimar a totes les criatures i per sobre de totes, a l'humanitat, ja que en ella Déu existeix. Déu està dins nostre i en l'unitat de la Natura. És el coneixement d'un mateix. Déu i l'home són un.

Wagner diu que Jesus no és l'únic fill de Déu, en el sentit que tota persona pot arribar a aquest coneixement i pràctica de l'Amor de Déu. La Gràcia de Déu determina quan i com i si això serà així.

Per Wagner la llei mosaica emfasitzava la llei més que l'espiritualitat. Jesus ho supera, de manera que qui actua per amor pot errar per ignorància, però això no és pecat, ja que la llum és Amor i tot el que es fa per amor no pot ser pecat.

Viure en la voluntat de Déu vol dir seguir el camí de l'amor fratern. Cap possessió material o intel·lectual pot preparar per aquest camí intern que és llarg i comença amb la fe que ve de l'amor.

Amor i compasió són dominants en *l'Holandés*, *Tannhäuser* i *Lohengrin*.

I la compasió i la fraternitat són centrals en *Parsifal*.

La feina a fer durant aquesta vida seria, per tant, alliberar la voluntat de les apetències dels

sentids i a l'ànima de la voluntad.

Quan s'obre l'ull intern, el dualisme entre voluntad i ànima, desapareix.

Qué s'interposa? Els sistemes teològics i les institucions religioses que substitueixen la llei de l'amor de Déu per lleis arbitràries humanes, reflectint la voluntad i no l'ànima.

Les idees intuïtives de Wagner reflexen els conflictes entre religió, espiritualitat i misticisme. I també la dualitat lliure albir i gràcia, que sembla que Wagner confonia.

En la *Tetralogia* també trobem les inquietuds espirituals de Wagner. Siegfried, arquetip de la llibertad individual, actua com si les seves accions fossin producte del lliure albir, però en el fons és un ser manipulat i coduit de tal forma, que és el personatge menys lliure de tot l'*Anell*. El destí actua tant com la voluntad.

Si cal resumir la *Tetralogia* en poques paraules, aquestes podrien ser: no al materialisme. Tots els problemes que allà sorgeixen són fills de l'ambició de poder, que encega a tots. Amb excepcions: Erda, arquetip de la saviesa intuïtiva, és la veu de la consciència. Aquest personatge ens permet veure el continuum amb les primeres obres comentades, ja que tant Erda com Senta i Elsa adquireixen el coneixament intuïtiu a través de la meditació.

Després d'escriure *Jesus von Nazareth* i abans de acabar la *Tetralogia*, Wagner va llegir a Hafiz i a Schopenhauer.

Hi ha qui diu que el persa Hafiz, per qui el món és il·lusió, deia en poesia el que el filòsof alemany va escriure molts anys després en prosa. Sigui com sigui, Schopenhauer ofereix a Wagner explicacions i racionalitza el que ja intuïa, però no comprenia.

A Wagner, Schopenhauer li aporta també el coneixament del místic cristià Eckhart i l'introdueix en el hinduisme i el budisme, donant-li una ampliació del marc que li permetrà entendre millor el continuum espiritual entre Jesus i Hafiz.

Tant Eckhart com Hafiz coincideixen en que l'origen de la destrucció espiritual és el materialisme, i per tant cal apartar-se dels factors materials, que porten la llavor de la destrucció espiritual. I Wagner deia que Jesus hauria d'haver tipificat com a pecat a la propietat privada.

Aquestes coincidències que es donen en creences diferents manifesten el valor universal intrínsec de totes les religions. En el cristianisme, judaisme, islam, budisme i hinduisme, la triada: amor, fraternitat i compassió és el nucli del seu missatge.

Schopenhauer ofereix al músic dos conceptes: l'anulació de la voluntat i l'auto-abnegació.
D'on sortirà Brünnhilde.

En *Tristan und Isolde* es clar que l'amor d'ells dos no es pot donar en aquest món material i sí pot ser el de Walter i Eva en *Die Meistersinger* és per la renúncia del savi sabater Hans Sachs.

Parsifal, per segons quins autors, es pot entendre com el 4rt. acte de *Tristan*, de la mateixa manera que *Lohengrin* és la continuació de *Tanhäuser*.

Més enllà de l'amor hi ha la compassió, la simpatia universal, que redimeix a tots. La redenció com a fita de l'amor.

El camí espiritual és estret i cal més que l'intel·ligència o la raó.

El lliure albir en oposició a la predestinació, reencarnació, karma, està en el ser humà i li dona la possibilitat d'actuar bé, malament o de les dues maneres. És una capacitat molt ampla, més que els marges que marquen les religions.

La llibertat és actuar d'acord amb les propies creences, és integritat interior, com podem trobar en molts personatges wagnerians.

BIBLIOGRAFIA

Sobre el Grial. Textes crítics

BARBER, Richard W.

"The Holy Grail. Imagination and Belief ". Harvard University Press. Cambridge, 2004.

BONILLA Y SAN MARTÍN, Adolfo.

"Las leyendas de Wagner en la literatura española". Apéndice con fragmentos del *"Lanzarote del Lago"* castellano. Asociación Wagneriana de Madrid. Madrid, 1913.

CIRLOT, Victoria.

"Figuras del destino. Mitos y símbolos de la Europa medieval". Ediciones Siruela. Madrid, 2005.

GUTIÉRREZ, Fátima.

"El cantar de lo eterno". Revista Wagnermania, nº 45, setiembre 2004. Zaragoza.
w.w.w.wagnermania.com

JONAS, Hans

"La religión gnóstica. El mensaje del Dios Extraño y los comienzos del cristianismo".
Título original: *"The Gnostic Religion. The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity"* (1954, versión revisada de la obra de 1927). Ediciones Siruela. Madrid, 2003.

LIZT, Franz.

"Lohengrin. Comentari crític". Epílogo Jordi Mota. Edicions L' Holandès Errant. Barcelona, 1987.

LOOMIS, Roger Sherman

"The Grail. From Celtic myth to Christian symbol" (1963). Mythos. Princeton University Press. New Jersey, 1991.

MARKALE, Jean

"La trama oculta del Grial". Tikal Ediciones. Girona, 1995

MAYER, Hans Eberhard

"Historia de las cruzadas". Título original: *"Geschichte der Kreuzzüge"* (1995, versión revisada de la obra de 1965). Istmo. Madrid, 2001.

MOTA, Jordi.

"España y el Santo Grial". Revista Hirmondó, año 5, nº 3, otoño 2003, Budapest.

NELLI, René.

"Los cátaros del Languedoc en el siglo XIII. Vida cotidiana" (1969). Título original: *"La vie*

quotidienne des cathares du Languedoc au XIIIe siècle". Editorial: José J. de Olañeta, Palma de Mallorca, 2002.

PONSOYE, Pierre.

"El Islam y el Grial". Título original: *"L'Islam et le Graal"* (1976). Olañeta Editor. Palma de Mallorca, 1984.

SANTOS OTERO, Aurelio de. (editor)

"Los Evangelios apócrifos". Estudios introductorios y versión de los textos originales de Aurelio de Santos Otero. BAC. Madrid, 2005.

VIÑAS, Francisco.

"Parsifal". Salvat Editores. Barcelona, 1934.

V.V.A.A.

"Antología del Minnesang". Selección, traducción, prólogo y notas de Bernd Dietz. Ediciones Hiperión. Madrid, 1981

V.V.A.A.

"El legado secreto de los cátaros". Título original: *"Il libro dei due principi e altri testi catari."* Edición de Francesco Zambon de los textos cátaros: *El libro de los dos principios; Tratado cátaro; Ritual occitano y Comentario al Padre Nuestro*. Traducción de César Palma. Ediciones Siruela. Madrid 1997, 2004.

V.V.A.A.

"Poesía de Trovadores, Trouvères y Minnesinger. De finales del s. XII a principios del s. XIII". Traducción y antología de Carlos Alvar. Alianza Editorial. Madrid, 1999 (5ª edición)

[w.w.w.ac-versailles.fr / pedagogi / Lettres / perceval / Graal_reecritus.html](http://w.w.w.ac-versailles.fr/pedagogi/Lettres/perceval/Graal_reecritus.html)

w.w.w.casateiner.com.ar

w.w.w.encyclopediacatolica.com

[w.w.w.geocities.com/ Paris / 5339 / Graal.html](http://w.w.w.geocities.com/Paris/5339/Graal.html)

Wagner, Schopenhauer i textos crítics

ABRIL, Manuel.

"La filosofía de Parsifal". Asociación Wagneriana de Madrid. Madrid, 1914.

ABERBACH, Alan David

"Richard Wagner's Spiritual Pilgrimage". The Edwin Mellen Press. Lewiston, Queenston, Lampeter, 1998.

BAU, Ramón

Associació Wagneriana. Apartat postal 1159. Barcelona 08080
[Http://www. associaciowagneriana.com.](http://www.associaciowagneriana.com) info@associaciowagneriana.com

"El Wagnerianismo como concepción del mundo". Associació Wagneriana. Barcelona, 2002.

BECKETTT, Lucy

"Richard Wagner: Parsifal". Cambridge Opera Handbooks. Cambridge University Press, 1981,

CHAMBERLAIN, Houston Stewart.

"El drama wagneriano", Título original: *"Das Drama Richard Wagners"*, 1892. Serie monografías Monsalvat nº5. Ediciones de Nuevo Arte Thor. Barcelona, 1980.

D'AX, Anna

"Wagner vist per mi". Editorial WA-L-IMP. Barcelona, 1951.

ERNST, Alfred.

"L'art de Ricart Wagner. L'obra poética. L'obra musical". Traducción de Geroni Zanné. Associació Wagneriana. Barcelona, 1910.

GREGOR-DELLIN, Martin

"Richard Wagner". Título original: *"Richard Wagner"* (1980). Traducción e introducción de Ángel-Fernando Mayo. vol.1. 1821-1864, vol.2.1864-1883. Alianza Música. Madrid, 1983.

GUAL, Adrià

"L'art escénica y el drama wagnerià". En: *XXV Conferencies donades a la Associació Wagneriana (1902-1906)*. Associació Wagneriana. Barcelona, 1908.

[http:// home.c2i.net/monsalvat/conwide5.htm](http://home.c2i.net/monsalvat/conwide5.htm)

KUFFERATH, Maurice.

"Parsifal de Richard Wagner. Legénde-Drame-Partition." Librairie Fischbacher. Paris, 1890.

LEIGHTON CLEATHER, Alice y CRUMP, Basil

"Lohengrin y Parsifal. Descripción e interpretación con arreglo a los escritos de Wagner". Gustavo Gili Editor. Barcelona, 1927.

MAGEE, Bryan.

"The Tristan Chord. Wagner and Philosophy". A Metropolitan / Owl Books. Henry Holt and Company. New York, 2002. Título original: *"Wagner and Philosophy"*. Allen Lane, Penguin Press. London, 2000.

"The Philosophy of Schopenhauer". Clarendonn Press-Oxford. Oxford University Press-New York, 1983.

MARSILLACH, Joaquín.

"Parsifal. Peregrinación a la meca del porvenir". En Arte y Letras, Fidel Giró, Barcelona, 1882.

MAYO, Angel-Fernando

"Wagner. Discografía recomendada. Obra completa comentada". Guías Scherzo. Península. Barcelona, 2001.

MEDRANO, Antonio

"Parsifal y la vida del Budha". En Cielo Y Tierra. Revista de Metafísica y Simbolismo. Barcelona, otoño 1984, nº9, volumen 3.

NIETZSCHE, Friedrich.

"Ecce homo. Como se llega a ser lo que se es". Título original: *"Ecce homo. Wie man wird, was man ist"* (1888). Traducción: Andrés Sánchez Pascual. Alianza Editorial. Madrid, 1976.

"Epistolario". Edición de Jacobo Muñoz. Traducción: Luis López-Ballesteros y de Torres. Biblioteca Nueva. Madrid, 1999

"Sobre el porvenir de nuestras escuelas". Título original: *"Über die Zukunft unserer Bildungsanstalten"* (De Obras de Friedrich Nietzsche, vol.III, tomo 2 de la edición italiana dirigida por Giorgio Colli y Massimo Montinari). Introducción: Giorgio Colli. Traducción: Carlos Manzano. Tusquets editores. Barcelona, 2000.

ROVIRA BELLOSO, Josep M^a.

"Les idees religioses de Wagner i Parsifal". En: Fe i Pensament, 1986, pag.626-628.

SANS, Edouard.

"Richard Wagner et Schopenhauer". Editions Universitaires du Sud. Toulouse, 1999. Primera edición: *"Richard Wagner et la pensée schopenhauerienne"*. Klincksieck. Paris, 1969.

SCHOPENHAUER, Arthur.

"El mundo como voluntad y representación" (*Die Welt als Wille und Vorstellung*). Edición de Roberto R. Aramayo. Fondo de Cultura Económica. Círculo de Lectores. Madrid, 2003.

"Los dos problemas fundamentales de la ética" (*Die beiden Grundprobleme der Ethik*). Edición de Pilar López de Santa María. SigloXXI. Madrid, 2002.

"Pensamiento, palabras y música". Edición de Dionisio Garzón. Biblioteca Edaf. Madrid, 1998.

WAGNER, Richard.

“Mi vida”. Traducción y apéndice de Eulogio Guridi. Ediciones Lauro. Barcelona, 1944 .

“Obres teòriques y crítiques, vol. I. Música del pervindre. L’art y la revolució”. Traducción de Joaquim Pena. Associació Wagneriana. Barcelona, 1909.

“Sobre el significado de Parsifal”. Carta escrita a Mathilde Wesendonck el 30-5-1859.

Traducción del Dr. Carlos J. Duverges. En *Wagneriana*, nº28. Barcelona, 1998.

von WOLZOGEN, Hans.

“Guía temática completa del Parsifal. Estudio del poema literario y musical”. Imp. de Gabriel del Hoyo. Madrid, 1914. w.w.w. archivowagner.info

w.w.w. richard-wagner-web.de

w.w.w. trell.org/wagner

w.w.w. wagnermania.com

